

УДК 323.285(497.5):070"1936"
323.1(497.5):070"1936"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2020.1.mil.11-46>

Оригинални научни рад

Примљен: 24. 4. 2019.

Прихваћен: 3. 9. 2019.

Горан МИЛОРАДОВИЋ
Институт за савремену историју, Београд
goranm065@gmail.com

Хрватски „Рашомон“: југословенска штампа о покољу у Керестинцу 16. априла 1936. године*

АПСТРАКТ: Чланак истражује случај линча који се догодио у околини Загреба 16. априла 1936. године. Наредних дана опозициона и провадина штампа су сасвим различито извештавале о том покољу. Хрватска сељачка странка је постигла да тај догађај на суду буде третиран као политичко, а не правно питање. То је водило суспензији закона и дерогирању државних институција. Пет година пре него што ју је захватио рат, Југославија је показивала знаке распадања, а њена централна власт се налазила у сталној дефанзиви пред централним силама.

Кључне речи: Краљевина Југославија, Хрватска сељачка странка, четници, усташе, штампа, линч

Односи Срба и Хрвата чине кључ настанка, опстанка и нестанка југословенске државе. Оквире тих односа одређивале су међународне и унутрашњополитичке околности, а усмеравали су их припадници политичких и интелектуалних елита двају народа. Није једноставно одредити линију додира и природу међусобног утицаја двеју сфера – спољашње, на коју су домаћи фактори мало могли да утичу, и унутрашње, која је у већој мери била у њиховој моћи. Истраживање које би се кретало линијом додира тих двеју области могло би јасније да осветли дешавања у Југославији уочи Другог светског

* Рад је настао у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку: Између демократије и диктатуре* (ев. бр. 177016).

рата, који је однео још увек непребројане жртве – махом кроз међусобно истребљивање њених завађених житеља. Историјски значај покоља у Керестинцу показао се, *post festum*, најпре кроз начин на који је догађај био презентован јавности, затим кроз деловање политичких чинилаца у вези са тим збивањима и, најзад, кроз много крупнија и крвавија збивања током рата, која су била најављена тим масакром.

Догађај који је одабран за микростудију случаја локалног насиља у историографији је забележен оскудно и једнострано. Интерпретацију *Јутарњег листа* и других новина које су подржавале политику Хрватске сељачке странке (ХСС) укратко је поновио Рудолф Хорват 1942. године.¹ Фердо Чулиновић је 1961. понудио неутралнију интерпретацију, у којој реч „четници“ пише под наводницима.² То виђење у потпуности је преузео Иво Голдштајн.³ Оба аутора помињу свега петорицу убијених. Та умањена бројка фигурира и у мемоарима Владимира Мачека, док Милан Стојадиновић случај Керестинец у мемоарима не помиње.⁴ На покољ „четничке дружбе у Керестинцу“ осврну се 1963. Анђелко Малинар, приређивач Крлежених *Балада Петрице Керемпуха*, у једном свом коментару.⁵ О тој теми је 1968. писао и бивши бан Виктор Ружић, у књизи *Моје успомене*, објављеној 2013. године.⁶ Тодор Стојков је 1985. о тим убиствима писао на основу извештаја у *Политици* и архивске грађе.⁷ Случајем Керестинец, на основу докумената и литературе, бавио се и Жељко Караула, који углавном прихвата и преноси тумачења ранијих аутора, која изворно потичу од Мачека и ХСС-а и у складу су са њиховим

1 Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, prir. Hrvoje Matković, (Zagreb: Školska knjiga, 1992), 562-563.

2 Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, (Zagreb: Historijski institut JAZU, 1961), 110-111.

3 Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, (Zagreb: EPH Liber, 2008), 157.

4 Видети: Vladko Maček, *Memoari*, (Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992), (прво издање: *In the Struggle for Freedom*, (New York: Robert Speller & Sons, 1957)); Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, (Buenos Aires: El Economista, 1963).

5 Miroslav Krleža, *Balade Petrice Kerempuha*, (Zagreb: Zora, 1963), 172.

6 Виктор Ружић је 26. IV 1936. именован за бана Савске бановине уместо Марка Костренчића, а 1939. за министра правде у влади Драгише Цветковића. Видети: Архив Југославије (АЈ), Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 445-446, Телеграм М. Стојадиновића В. Ружићу од 30. IV 1936; Željko Bartulović, „Dr. Viktor Ružić (1893.-1976.) kao sudionik državnopravnih zbivanja“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 39, br. 2, (2018), 921-948.

7 Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937)*, (Beograd: ISI, 1985), 182-183.

страначким интересима.⁸ Љубо Бобан, аутор најисцрпније монографије о Мачеку и ХСС-у, уопште не помиње збивања у Керестинцу.⁹

Национално питање у Краљевини Срба Хрвата и Словенаца (СХС) власти су покушале да реше концептом о једном „троплеменом народу“, који је 1929. године замењен идеологијом „интегралног југословенства“. Међутим, подршка тој идеји никада није преовладала. Настала су два политичка блока: владин („централистички“, „унитаристички“), око двора, и опозициони („федералистички“, „сепаратистички“), око ХСС-а.¹⁰ Идеологија ХСС-а била је мешавина различитих елемената, које је њено руководство употребљавало према текућим потребама, никада не губећи из вида стратешки циљ: хрватску државност и интеграцију хрватске нације.¹¹ Основна противречност те идеологије био је спој два различита принципа: „хрватског историјског права“ и етничког права „народности“. ¹² Поред тога, идеологија ХСС-а је укључивала и захтеве за социјалном правдом, што је привукло сељаке и градску сиротињу. Све то им је омогућило велику гипкост у односима са другим политичким партијама и двором.¹³ Сваки неуспех на пољу изградње хрватске државности постајао је успех на пољу хомогенизације хрватске нације, јер ништа тако добро не уједињује као осећај колективне угрожености од моћног и јасно означеног непријатеља.

Тридесете године двадесетог века донеле су Европи економску кризу и политичку буру. Успон диктаторских, ауторитарних и тоталитарних идеологија и режима најавио је дубоке промене на

8 Željko Karaula, *Mačekova vojska. Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*, (Zagreb: Despot Inifinitus, 2015), 90–91.

9 Ljubo Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, 1–2, (Zagreb: Liber, 1974).

10 Александр Силкин, „Королевство СХС до принятия Видовданской конституции (1918–1922)“, *Югославия в XX веке. Очерки политической истории*, (Москва: Индрик, 2011), 219–234.

11 Гласило ХРСС, *Дом*, бр. 46, донело је 21. новембра 1918. Радићев чланак речитог наслова: „Ми Хрвати хоћемо у југославенском јединству своју хрватску државу“. Према: Branka Boban, „Stjepan Radić i Država Slovenaca, Hrvata i Srba“, *Radovi* 26, 1992, 232.

12 Видети Радићев програмски чланак и програм Хрватске пучке сељачке странке из 1905. у: Hrvoje Petrić, „O braći Radić i počecima Hrvatske pučke seljačke stranke“, *110 godina Hrvatske seljačke stranke*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 576–579, 597–599.

13 Силкин, „Королевство СХС в 1920-е годы“, 235–264.

Старом континенту, које су кулминирале Другим светским ратом.¹⁴ Краљевина Југославија није избегла главне политичке токове и нове идеолошке феномене. После атентата на посланике ХСС-а 1928. године краљ Александар Карађорђевић је успоставио личну диктатуру. Истовремено, најрадикалнији хрватски националисти формирали су илегалну терористичку организацију Усташа – Хрватска револуционарна организација (УХРО). Подржавале су их Италија и Мађарска, са чијих територија су предузимали пропагандне и терористичке акције против Југославије.¹⁵

Хрватска сељачка странка, предвођена Владимиром Мачеком, и Самостална демократска странка Светозара Прибићевића, која је окупљала Србе и део Хрвата и Словенаца са простора бивше Аустроугарске, формирале су 1927. Сељачко-демократску коалицију. Диктатура је окончана, а политички живот обновљен одржавањем избора 5. маја 1935. године. Удружена опозиција је постигла одређене успехе на изборима за Народну скупштину, добивши 37,4% гласова (67 мандата), док је владина листа добила 60,6% (303 мандата).¹⁶ Бојкотом Народне скупштине који је спроводила опозиција, у околностима поделе друштва на два политичка блока, Владимир Мачек је настојао да од владе Милана Стојадиновића изнуди редефинисање уставног поретка и висок степен аутономије за области настањене Хрватима.¹⁷ Преговори, који су трајали од 1936. до 1939, завршили су се без резултата.

Циљеви различитих опозиционих организација делимично су се подударали, што се видело и „на терену“. Према извештају министра војске и морнарице, генерала Љубомира Марића, који је 9. јула 1936. упућен председнику Владе Милану Стојадиновићу, „[н]а дан 15. јуна ове године студенти загребачког универзитета одржали су збор и донели резолуцију, захтевајући амнестију политичких криваца. Чули су се повици: ‘Живео Павелић, живео Мачек, живе ле комунисте, живела трећа интернационала.’ За време митинга, на универзитету је

14 Андреј Митровић, *Време нетрпељивих. Политичка историја великих држава Европе*, (Подгорица: ЦИД, 1998); Stephen Lee, *European dictatorships 1918–1945*, (London – New York: Routledge, 2007).

15 Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*, (Beograd: ISI, 2006), 280–300.

16 Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II, 88–89.

17 *Исто*, 91–94.

била истакнута хрватска застава.¹⁸ Био је то један од бројних догађаја који су се слили у талас протеста и насиља који је запљуснуо Савску и Приморску бановину после избора 1935. а који су ескалирали током 1936. године.¹⁹ Бан Марко Костренчић²⁰ је известио председника владе Стојадиновића да су политичке прилике у Савској бановини „нарочито тешке“, тврдећи да су „готово све политичке партије и све политичке организације против владања и да је огромна већина становништва уз те партије и те организације које су против владања.“²¹ Стање ствари није било тајна ни за друге посматраче. Мајор Јован Вучковић је у извештају начелнику Главног ђенералштаба, генералу Милутину Неђићу констатовао: „Хрватски покрет није политичка партија, већ чисто племенски покрет. У њему је стварно уједињен цео хрватски народ. [...] У покрету доминирају франковци и комунисте. Улица господари и она је регулатор целокупног стремљења. [...] Стање у Хрватској је критично. Психоза је таква, да се не види срећан свршетак. Хрватска је у стању латентне револуције. Последњи је час да се нешто предузме.“²² Међутим, није предузето ништа.

Захтеви ХСС-а за посебним статусом Хрватске у Југославији изазвали су напетост у земљи, док је међународно окружење постајало све нестабилније. Доласком нациста на власт у Немачкој јавила се нова претња за Југославију, баштеницу хабсбуршких територија, на којима је живело око пола милиона Немаца. Почетком јануара 1935. Римским споразумима Француске и Италије отворена су

18 АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 48, л. 249–250, Извештај министра војске и морнарице, генерала Љубомира Марића, председнику владе Милану Стојадиновићу од 9. VII 1936.

19 АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 48, л. 236–238, Извештај за април 1936. команданта жандармерије, генерала Јована Наумовића, министру унутрашњих дела Антону Корошцу; АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 48, л. 249–250, Извештај министра војске и морнарице, генерала Љ. Марића, председнику владе М. Стојадиновићу, од 9. VII 1936.

20 Марко Костренчић (1884–1976), професор Правног факултета у Загребу, академик, Хrvat, бан Савске бановине од јануара 1935. до априла 1936. Према: „Kostrenčić, Marko“, *Ko je ko u Jugoslaviji*, (Beograd: Sedma sila, 1957), 339; „Kostrenčić, Marko“, *Enciklopedija Jugoslavije 5*, (Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962), 343.

21 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 431, Поверљиви извештај бана М. Костренчића председнику владе М. Стојадиновићу од 21. IV 1936.

22 АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 54, л. 807 и 811, Извештај артиљеријског мајора за генералштабне послове Јована С. Вучковића о приликама у Хрватској начелнику Ђенералштаба Милутину Неђићу од 18. V 1936. - Реч „племенски“ Вучковић користи у складу са идеологијом о „троплеменом југословенском народу“.

врата Мусолинијевом експанзионизму у Африци. То је охрабрило Хитлера да спроведе плебисцит у Сарској области, која се налазила под контролом Друштва народа. Пошто се 13. јануара 1935. већина становника изјаснила за прикључење Немачкој, војска Трећег рајха је умарширала у Сар.²³ Француска и Велика Британија томе се нису успротивиле, чиме је ревизионистичка политика почела да односи победе.

Немачка, Италија и Јапан су 25. новембра 1936. склопили Антикоминтернски пакт – претечу Тројног пакта. Ускоро је на ред дошло и прекрајање државних граница. Трећи рајх је 13. марта 1938. анектирао Аустрију. Партија Судетских Немаца је изазвала психозу побуне у граничним регијама Чехословачке – Судетима. Француска и Британија су 30. септембра 1938. склопиле Минхенски споразум, признавши Немачкој право на Судете, које је она окупирала октобра 1938. године. Под притиском нациста, Словачка је прогласила независност 14. марта 1939. У таквим околностима 26. августа 1939. склопљен је споразум Цветковић–Мачек и формирана Бановина Хрватска. Пет дана касније почео је Други светски рат.

Покољи у Керестинцу и Ракитју 16. априла 1936. године

Поподне 16. априла 1936, у дворцу Керестинец (тј. дворцу Erdödy) и селу Ракитју, недалеко од Загреба, убијено је десеторо људи: осам мушкараца, једна жена и једна девојчица. Већина убијених били су чланови владајуће партије, Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ), а убили су их сељаци из тог краја. У линчу је учествовало више хиљада људи из неколико села. Према извештају који је командант жандармерије, генерал Јован Наумовић поднео министру полиције Антону Корошецу, ти догађаји су имали узроке у политичким активностима ХСС-а предузетим после убиства њиховог угледног члана Карла Бркљачића. Нарочито се указује на летак који је потписао Владимир Мачек, датиран 10. априла 1936, а који се завршава речима: „Његова смрт нека буде свим Хрватима, а нарочито хрватском сељачком народу поновном побудом за несаломиву борбу до коначног извојевања потпуне слободе хрватскога народа и хрватске домовине, а

23 R. D. Cornwell, *World History in the Twentieth Century*, (London: Longman, 1985), 33–35, 51; Митровић, *Време нетрпељивих*, 327.

мученику Карли Бркљачићу нека је вјечна слава!²⁴ Према истом извештају, наредних дана поразбијани су прозори на кућама оних који нису учествовали у комеморативним манифестацијама.

На задушницама за Бркљачића, одржаним у Самобору 16. априла 1936, говорио је народни посланик ХСС-а Људевит Томашић.²⁵ Према извештају среског начелника у Самобору Павличевића, даља збивања подстакао је Томашићев говор, у коме је речено да „ако власти не стану на крај четницима, да ће им хрватски народ стати на крај, и уништити чак и њихово десето кољено. Народ је дакако морао то схватити онако како он жели, тј. да их треба одмах искорјенити, држећи ваљда искљученим да би их власт хтјела истријебити, па је одмах сам прешао на дјело.“²⁶ Најпре су покушали да линчују лугара Ивана Купринца, али им је он умакао. „У потјери за Купринцем руља је на цести наишла на Виктора Штернберга из Самобора, на кога је опалила 4 метка из револвера, измлативши га штаповима. Штернбергеру је тешком муком успјело да извуче живу главу. Руља је затим наишла на Купринчеву жену, коју је такођер испремлатила сјекирама, оставивши ју мртву и изнакажену да лежи на цести. Јужно од Самобора у виноградима руља је наишла на винцилира Ивана Херцога, кога је такођер испремлатила и усмртила ударцима сјекире, док је другог винцилира Тому Бубилића испремлатила, међутим Бубилић је остао на животу.“²⁷ Слично се десило и у селу Љубешници, где је после „врло оштрог“ говора посланика ХСС-а, адвоката Томе Јанчковића, руља ножевима, боксерима и моткама масакрирала по-

24 АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 48, л. 237, Извештај за април 1936. команданта жандармерије, генерала Ј. Наумовића, министру унутрашњих дела А. Корощу.

25 Томашић је био важна личност ХСС-а. Током рата остао је лојалан Мачеку и одбио сарадњу са НДХ. Учествовао је у преговорима ХСС-а са партизанима и у неуспелом пучу Лорковић-Вокић против Павелића, због чега је стрељан крајем априла 1945. Видети: Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, (Zagreb: SN Liber, Školska knjiga, 1977), 286–295; Slaven Ravlić, „Tomašić, Ljudevit“, *Tko je tko u NDH? Hrvatska 1941.–1945.*, ur. Zdravko Dizdar i dr., (Zagreb: Minerva, 1997), 399–400.

26 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 14, Извештај среског начелника у Самобору Павличевића Државном тужилаштву у Загребу, Бр. Пов. 465/36, од 21. IV 1936. - О садржају говора сведочиле су и Даринка и Сузана Михалић из Самобора. Видети: АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 14, Записници са саслушања сведока од 21. IV 1936.

27 „Агенција Авала о крвопролићу у Самобору“, *Jutarnji list*, 19. IV 1936, 2. - Винцилир је чувар винограда, пудар. Други извори Купринца помињу као Купреса, а за Штернбергера кажу да је „бивши четник“. АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 14, Извештај среског начелника у Самобору Павличевића Државном тужилаштву у Загребу, Бр. Пов. 465/36, од 21. IV 1936.

литичког неистомишљеника Антона Севчака.²⁸ Наредних дана те вести потиснули су драматичнији наслови.

О догађајима у Керестинцу и Ракитју командант жандармерије, генерал Наумовић је известио министра унутрашњих дела Корочеца: „око 13 часа долази у селу Ракитје, кроз које је пролазило 7 лица, до узбуне, јер су неки ковачи почели викати: ‘Ево четника’. Узмичући пред масом, склонило се је ових 7 лица у дворца г. Михајловића [sic!] у Керестинцу, где их маса: 6 убија, а 1 теже рањава. После тога маса се је разбегла, а један део при пролазу кроз село Ракитје напада на кућу Јове Буте. При томе нападу буде један од нападача – Францетић Фрањо – убијен од стране жене Бутине, а затим та иста маса убија Јову Буту, његову жену и ћерку у једној шумици недалеко од куће Бутине и затим запали му кућу.“²⁹ После полицијске истраге командант жандармерије је закључио да „главну кривицу“ за те злочине „сносе чиновници среског начелства у Самобору. Општина у Св. Недељи извештава телефоном Среско начелство, да се маса купи око дворца г. Михајловића [sic!] у Керестинцу. Место, да се то одмах саопштава жандармерији, на лице места упућује се један пристав, који место жандарма води собом Томашића, који је држао говор у Самобору после задушнице, стим се губи време и тај пристав долази у Керестинац тек кад су убиства већ извршена. Банска управа извештена је телефоном тек у 17.30 часа“.³⁰ Поред покоља у Керестинцу и Ракитју током априла догодио се и низ насилних инцидената, од којих неколико са смртним исходом. Према мишљењу команданта жандармерије „Сви ови напред описани догађаји последица су летка који је издао Др. Мачек и харангирања маса, које је вршено после задушница даваних за почив.[шим] Бркљачићем.“³¹ Бан Костренчић се жалио да се „том злу законитим путем није дало доскочити, јер се

28 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 13, Извештај Државног тужилаштва Вараждин Министарству правде у Београду о убиству Антона Севчака извршеном 19. априла 1936, Бр. Кк. 896/36/1, од 21. IV 1936.

29 АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 48, л. 237, Извештај за април 1936. команданта жандармерије, генерала Ј. Наумовића, министру унутрашњих дела А. Корощу. - У документу је Михаловић погрешно назван „Михајловић“. Према новинама, Францетића је убио Јован Бута. Видети: „Istraga o krvoproliću u Kerestincu“, *Jugoslavenski list*, 19. IV 1936, 1.

30 АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 48, л. 237, Извештај за април 1936. команданта жандармерије, генерала Ј. Наумовића, министру унутрашњих дела А. Корощу.

31 Исто.

је често радило и о лицима које штити имунитет“.³² Били су то – народни посланици.

Сахрани Карла Бркљачића 11. априла 1936. у селу Трновцу присуствовало је 5.000-6.000 људи. Према извештају који је бан Костренчић 13. априла послао председнику владе Стојадиновићу, „[с]ви говори били су доста оштри, на моменте помало и харангерски. Тако је примерице народни посланик Павловић казао, када падају хрватске главе, да онда важи она ‘око за око зуб за зуб’ а Бабурић Томо је рекао, да ће Хрвати доћи до своје слободе било то у границама ове државе или иначе.“³³ Тај извештај је посебно важан јер: 1) послат је пре покоља у Керестинцу и Ракитју; 2) указује на улогу функционера ХСС-а; 3) истиче питање државности; 4) није намењен јавности већ врху власти. У другом, поверљивом извештају бана Костренчића, послатом 16. априла 1936. Милану Стојадиновићу, каже се: „Према извештају срескога начелника, који је дао у 19.45 часова, нешто прије 18 часова успјело је окупљеној маси да продре у дворач г. Михаловића гдје је затекла седморицу омладинаца, који наводно припадају омладинској организацији ЈРЗ из Загребa. Шесторицу од ових је маса тољагама затукла, а једнога је тешко ранила. Рањен је такођер лакше и г. Михаловић тупим предметом у главу.“³⁴

Бан Костренчић је априла 1936. од Управе полиције у Загребу добио податке о страдалима: 1) Драгутин Катанец (рођ. 1900) из Св. Недјеље, римокатолик, токар, *члан четничке организације од 1934*; 2) Предраг Големовић (рођ. 1908), из Прђиловице код Алексинца, православац, бивши полицијски стражар, *члан четничке организације од 1935*; 3) Велимир Гогић, (рођ. 1910), из Каменице код Цариброда, православац, бравар, *члан четничке организације од 1934*; 4) Ибрахим Махмудбеговић, (рођ. 1902), из Модрића код Градачца, муслиман, чиновник; 5) Александар Благојевић, (рођ. 1903), из Тузле, православац, трговачки помоћник; 6) Иван Чипера (рођ. 1902), из Сухопоља код Славонског Брода, римокатолик; 7) Едуард Фолмост (рођ. 1902), из Дуге Ресе, трговачки помоћник; 8) Јован Бута, из Руме, *члан чет-*

32 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 429, Поверљиви извештај бана М. Костренчића председнику владе М. Стојадиновићу од 21. IV 1936.

33 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 393, Извештај бана М. Костренчића председнику владе М. Стојадиновићу од 13. IV 1936. - Томо Бабурић и Анте Павловић били су народни посланици ХСС-а.

34 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 396, Поверљиви извештај бана М. Костренчића председнику владе М. Стојадиновићу од 16. IV 1936.

ничке организације. Сви наведени били су и чланови ЈРЗ.³⁵ Убијени су и: 9) Ката Францетић,³⁶ из Ракитја, невенчана супруга Јове Буте; 10) Сузана Францетић, малолетна, из Ракитја, кћи Кате Францетић, пасторка Јове Буте; 11) Фрањо Францетић, сељак из Ракитја.

Према извештају мајора Вучковића, ни ХСС није имао пуну контролу над збивањима: „Маса неће ни да чује за споразум. ‘Самостална и слободна Хрватска’ је једина идеја која загрева масу у Хрватској. [...] Већ се чују повици међу хрватским сељацима ‘Мачек није наш вођа, наш вођа је Павелић’.”³⁷ Настала психоза испољавала се кроз дубоко и масовно непријатељство присталица власти и опозиције. Црква није остала по страни, што је опазио и мајор Вучковић: „Напомињем да су керестинске жртве сахрањене на Мирогоју; погребу је присуствовао православни свештеник и муслимански имам, католичког свештеника није било, иако су жртве већином католици.”³⁸ Хрватски народ и Римокатоличка црква су испољили висок степен солидарности, чинећи фронт према југословенској држави.

О збивањима у Керестинцу известило је и Британско посланство у Београду, објаснивши најпре карактер и активности четничке организације у Хрватској. Осврнувши се на убиство Бркљачића, његову сахрану и манифестације народне жалости, посланство је обавестило своје министарство и о покољу: „Сутрадан се у Керестинцу, крај Загреба, догодио још један тешки злочин, када је маса сељака, припадника Мачекове странке, брутално линчовала девет особа за које се сумњало да припадају четничкој организацији. Том приликом ухапшено је педесет и шест лица, од којих је већина касније ослобођена.”³⁹ Британци се нису више враћали на ту тему.

У извештајима полиције, војске, управних органа Југославије и Британског посланства дата је поједностављена слика крвопролића

35 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 405–408, 412–416, Биографије убијених, без датума; Извештај бана М. Костренчића Министарству унутрашњих послова Пов. Бр. 10790/36, од 18. IV 1936; Исто, Пов. Бр. 10967/36, од 19. IV 1936.

36 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 11, Извештај Државног надодветништва у Загребу Министарству правде у Београд, Бр. Кнс. 439/2-1936 од 19. IV 1936; „Prva četvorica glavnih optuženika poriču sudjelovanje o napadaju na dvorac“, *Jutarnji list*, 7. X 1936, 8. - Понегде у штампи она се помиње као Ката Бута.

37 АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 54, л. 807–808, Извештај мајора Ј. Вучковића о приликама у Хрватској начелнику Ђенералштаба М. Недићу од 18. V 1936.

38 Исто. - Мирогој је загребачко гробље.

39 Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, 2, (Beograd: Arhiv Jugoslavije, Zagreb: Globus, 1986), 475.

у Керестинцу и Ракитју. Ипак, ти документи пружају поуздано полазиште за истраживање, јер ниједан од њих није био намењен јавности, нити је настао са намером да било кога куди или брани. Њихова сврха била је да информишу претпостављене. Иако документи садрже и неке грешке, у њима није испољена пропагандна тенденција. Када се ти сувопарни службени подаци упореде са сликама које су о покољу стварале провладине и опозиционе новине, а посебно када се супротставе искази различитих појединаца, опажају се битне разлике.

Провладина и опозициона штампа

Део одговорности за стварање амбијента погодног за оправдавање безакоња пада на штампу, односно на друштвене, економске и политичке структуре које су њоме управљале. Слика крвавих догађаја је у различитим новинама различито представљана, при чему су кључни били неки карактеристични појмови око којих се плела мрежа значења и интерпретација.

Четници

У вестима о покољу у Керестинцу издваја се једна реч као нарочито учестала: „четници“. Њоме су означени убијени и рањени у Керестинцу и Ракитју.⁴⁰ Београдска *Политика*, настојећи да очува неутрални тон, јавила је 18. априла о масакру, под насловом „Код Самобора је разјарена маса сељака моткама и револверима убила шест омладинаца ЈРЗ, верујући за њих да су четници“.⁴¹ Слично је свој наслов интонирало и београдско *Време*: „Крвав напад сељака у околини Загреба на омладинце за које су мислили да су четници“.⁴² Сарајевска *Југославенска пошта* је већ испољила став: „Сељаци, раздражени говором посл.[аника] Томашића, премлатили су кољем и сјекирама шест недужних омладинаца.“⁴³ Они су већ „знали“ и узрок злочина и статус жртава. Истог дана загребачки *Јутарњи лист* је свој први извештај о догађају насловио тврдњом: „Крвопролиће у Керестинцу. Четник Чипера изазвао страшне догађаје у којима је заглавило

40 *Политика*, 18. IV 1936, 1; *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 1.

41 *Политика*, 18. IV 1936, 1.

42 *Време*, 18. IV 1936, 1.

43 *Jugoslavenska pošta*, 18. IV 1936, 1.

10 људских живота“.⁴⁴ Тај лист је, пре окончања истаге, „знао“ да су у питању „четници“ и ко је изазвао крвопролиће. Загребачке *Новости* су биле мало суздржаније: „Грозно крвопролиће у Керестинцу. Сељаци навалили на бивше четнике у дворцу г. Михаловића и шесторицу сасјекели“.⁴⁵

Тридесетих година двадесетог века реч „четник“ је означавала добровољца из ратова које је Србија водила 1912–1918. године и који су имали своја *легална* удружења.⁴⁶ Четницима је од 1927. било забрањено да носе оружје, а активним официрима да се учлањују у њихове организације. Председник удружења је од 1932. био резервни капетан Коста Миловановић Пећанац (1879–1944).⁴⁷ С временом, ветерана је било све мање. Према мишљењу британског посланства у Београду, „четници“ су 1936. били „млади људи без запослења и сумњивог карактера. Охрабрени од стране војног апарата, који је на њих гледао као на потенцијалне помоћне јединице, и наводно обилно новчано потпомогнути од стране г. Јевтића,⁴⁸ ‘четници’ су пропагирани идеал централизоване државе и, то чинећи, стекли репутацију најмљених политичких гангстера. Влада је нашла за сходно да у јесен 1935. године нареди њихово распуштање у Загребу и другим местима Хрватске. Касније се тврдило да су неки од њих илегално наставили своје активности у Хрватској, и да су чак уживали заштиту локалних организација Југословенске радикалне заједнице.“⁴⁹ Пошто се у хрватској јавности формирала представа о „четнику“ као непријатељу, Антун Михаловић је молио новинаре у Загребу да пренесу његове речи: „дочуо сам данас да се по граду прича да сам ја неки вођа четника. Изјављујем на моју часну реч, што сам приправан у сваком часу под заклетвом исказати, да никада нисам то био, нити сам у вези са четничком организацијом, нити са њеним појединим члановима.“⁵⁰ Реч „четник“ је тада у Хрватској служила за дискредитацију политичких противника и правдање сопствених поступа-

44 *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 1.

45 *Novosti*, 18. IV 1936, 1.

46 Тако то схвата и: Дејан Медаковић, *Ефемерис. Хроника једне породице*, (Београд: БИГЗ, 1990), 255.

47 Момчило Павловић, Божица Младеновић, *Коста Миловановић Пећанац 1879–1944. Биографија*, (Београд: ИСИ, 2003), 161–162.

48 Богољуб Јевтић (1886–1960), председник југословенске владе (22. XII 1934. – 24. VI 1935).

49 Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, 2, 475.

50 „Г. Михаловић изјављује да није имао никакве везе са четничким удружењем“, *Време*, 19. IV 1935, 4.

ка према њима. Током Другог светског рата ту реч и конотацију која је око ње изграђена у међуратном периоду усташе су користиле као образложење за хапшења и покоље Срба.⁵¹

Према извештају београдске *Политике*, седам људи је из Загреба стигло у околину Самобора и око 13 часова прошло кроз село Ракитје, где су неки ковачи повикали за њима: „Ево иду четници!“⁵² Међутим, четничко удружење у Загребу је било распуштено још 17. октобра 1935, актом бр. 29448.⁵³ Они су могли бити једино бивши чланови тог удружења, чији спискови су се налазили у Полицијској управи Загреб.⁵⁴ Јован Бута је био бивши председник огранка те организације у Ракитју, где је раније имао канцеларију са натписом „Удружење четника за Краља и отаџбину – Самобор“.⁵⁵ Сељаци су четником сматрали Драгутина (Карла) Катанеца, кога су и познавали, јер је рођен у оближњем селу Св. Недјеља.⁵⁶ Њега су сумњичили за једно раније убиство у том крају, иако је он на суду био ослобођен.⁵⁷ Загребачки *Јутарњи лист* доследно их је називао „четници“ и „истакнути четници из самоборског краја“.⁵⁸ Већ у првом пасусу о тој теми загребачки *Обзор* их је пет пута назвао „четницима“, потом још много пута.⁵⁹ Међутим, сва седморица су упорно порицала да су четници, тврдећи да су чланови омладинске организације владајуће партије, чије легитимације су показали.⁶⁰ Антун Михаловић, председник ЈРЗ у Савској Бановини, као и они, тврдио је да су код њега ишли ради жалбе

51 Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, 166; Slavko Goldstein, *1941. godina koja se vraća*, (Zagreb: Novi liber, 2007), 97–104.

52 „Код Самобора је разјарена маса сељака моткама и револверима убила шест омладинаца ЈРЗ, верујући за њих да су четници“, *Политика*, 18. IV 1936, 1.

53 „Г. Михаловић изјављује...“, *Време*, 19. IV 1935, 4.

54 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 414, Извештај бана М. Костренчића Министарству унутрашњих послова Пов. Бр. 10967/36, 19. IV 1936.

55 „Појединости о погибији породице Јована Буте у Ракитју“, *Политика*, 18. IV 1936, 4.

56 Он се у новинама помиње као Карло Катанец, а у документима као Драгутин. Упоредити: „Код Самобора је разјарена маса...“, *Политика*, 18. IV 1936, 1–2; „Крвопролиће у Керестинцу. Четник Ћипера изазвао страшне догађаје у којима је заглавило 10 људских живота“, *Јутарњи лист*, 18. IV 1936, 2; АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 406, Кратка биографија Драгутина Катанеца.

57 „Бивши хрватски бан г. Михаловић описује дописнику ‘Политике’ крвави догађај који се одиграо у његовом замку“, *Политика*, 18. IV 1936, 3.

58 „Крвопролиће у Керестинцу...“, *Јутарњи лист*, 18. IV 1936, 1–2.

59 „Догађај у Керестинцу“, *Обзор*, 18. IV 1935, 1.

60 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 11, Сведочење А. Михаловића, бана у пензији, Кнс. 439/2-1936, од 19. IV 1936; „Изјава г. Antuna pl. Mihalovića“, *Јутарњи лист*, 19. IV 1936, 2.

на управу странке у Загребу, а једног од њих, Махмудбеговића, познавао је од раније као припадника Југословенске националне странке.⁶¹

Тумачења загребачке штампе заступао је и Владимир Мачек. У изјави коју је италијански лист *Piccolo* објавио 24. априла, он је тврдио да су ти „догађаји посљедица провокације четника [...] Четници, који су до сада били у служби Јефтићеваца, прелазећи у службу Југословенске радикалне заједнице, настоје да тероризирају хрватске сељацима.“⁶² Мачекову тезу је бранилац Тома Јанчиковић на суђењу даље развио: „Циљ и задаћа четништва са идеологијом Хрватске Сељачке Странке и идеалима хрватскога народа јест безувјетно у отвореном сукобу.“⁶³ Други бранилац, Иван Андрес,⁶⁴ питање идеологије повезао је са конкретним збивањима: „Када се је [...] појавила она група т.зв. омладинаца, која је у својој средини имала барем три несумњива четника, и која је започела поход на Керестинец с повицима: ‘Живио Јефтић, доље Мачек’, пао је према исказу свједока оптужбе Гогића поклик: ‘Ево четника, хрватских убојица!’ [...] Та искра сумње евоцирала је страховиту визију, да та чета полази даље од Керестинца према Купинцу, гдје се баш тада налазио вођа хрватског народа Др. Владко Мачек“, који је, по Андресу, „идентичан са појмом хрватског народа“.⁶⁵ Најзад, бранилац Јанчиковић је тему закључио лаконски рекавши да су људи били узрујани и „[с]асвим је том расположењу ирелевантно, да ли који од погинулих доиста и није био четник“.⁶⁶ Бивши четници били су Катанец, Големовић, Гогић и Бута. Остали су страдали јер су се налазили с њима у друштву или сродству.

У својим мемоарима Мачек је о покољу у Керестинцу писао не помињући „четнике“, а жртве је описао речима: „Стојадиновићевом режиму склони Срби“.⁶⁷ Тиме је, накнадно, дешифровао значење израза „четници“. Иако су у Керестинцу и Ракитју били поубијани ци-

61 „Šesti dan procesa radi događaja u Kerestincu: Prvi je preslušan kao svjedok Antun Mihalovich“, *Jutarnji list*, 15. X 1936, 9.

62 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 436, Цитирано према: Извештај бана М. Костренчића председнику владе М. Стојадиновићу од 26. IV 1936.

63 *Govor branitelja dra Tome Jančkovića za optužene hrvatske seljake radi „Kerestince“: (po stenografskim bilješkama)*, (Zagreb: Štamparija Grafika, 1936), 29.

64 Иван Андрес (183–1959), адвокат и народни посланик ХСС-а, министар у влади Цветковић–Мачек.

65 *Govor dra. Ivana Andresa branitelja u Kerestinečkom procesu: izrečen 5. XI. 1936: po stenografskim bilješkama, s predgovorom Vladka Mačka [i.e. Mačeka]*, (Zagreb: Hrvatsko sveučilište, 1936), 18.

66 *Govor Tome Jančkovića*, 22.

67 *Maček, Memoari*, 121.

вили, махом католици, укључујући и две жене, они су политичком и језичком еквилибристиком били искључени из хрватског народа и католичке конфесије. Хрватство је тада мерено односом према ХСС-у, док су сви они који су били лојални властима означавани као „Срби“ или „четници“, па су тако и третирани.

Наоружање

У тексту писаном сутрадан после убистава, *Јутарњи лист* је тврдио да су придошлице из Загреба „били оборужани“.⁶⁸ Међутим, на лицу места оружје није нађено, нити су га убијени употребили чак и кад су били крајње угрожени. На суђењу су собарица у дворцу Катица Ханжек и куварица Ана Виденић тврдили да су убијени били неоружани.⁶⁹ Према речима Антуна Михаловића, они су, стигавши у Керестинец, од његове кћери тражили оружје да се бране, али је она одбила да им га да.⁷⁰ Једини преживели, Гогић је изјавио током процеса да „[о]д омладинаца нико није имао револвер или пушку, већ је једино Чипера имао т.зв. шрек-пиштољу, која је неопасна и не може озлиједити“.⁷¹ У питању је имитација оружја, за коју се сазнало тек када су Чиперу претресли. Једина особа из дворца код које је нађен револвер био је Антун Михаловић. Он га је, вероватно из страха, понео кренувши да разговара са сељацима. Претресавши га, они су му оружје одузели, а потом га пребили.⁷² Према сведочењу Гогића, Чипера и Катанец су имали ножеве.⁷³ На суђењу је бранилац Јанчиковић тврдио како су сељаци веровали да су „четници оборужани пушкама, бомбама и машинским пушкама“ и да је маса „била страховито узбуђена, јер су чули људи, да четници иду на Купинец, да убију Мач-

68 „Крвопролиће у Керестинцу...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 1–2; „Dogadjaj u Kerestincu“, *Obzor*, 18. IV 1935, 1.

69 „На претресу због догађаја у Керестинцу суд још увек саслушава сведоке“, *Политика*, 21. X 1936, 6; „Још 6 сведока саслушано је на претресу због догађаја у Керестинцу“, *Политика*, 24. X 1936, 6.

70 „Бивши хрватски бан г. Михаловић...“, *Политика*, 18. IV 1936, 3.

71 „Сјело прије подне преслушаван је Velimir Gogić“, *Jutarnji list*, 16. X 1936, 9. Слично и: „Крвопролиће у Керестинцу...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 2.

72 „Код Самобора је разјарена маса...“, *Политика*, 18. IV 1936, 1; „Крвопролиће у Керестинцу...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 2; „Šesti dan procesa...“, *Jutarnji list*, 15. X 1936, 9.

73 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 15, Извештај Државног тужилаштва у Загребу Министарству правде у Београду, Кр. 4/1936, од 21. IV 1936.

ка“.⁷⁴ По његовом тумачењу, стотине сељака нису училе да та седморица не носе наведени арсенал, иако су их пратиле два километра, од Ракитја до дворца!

Ако они нису имали ватрено оружје, ко јесте? Финанс Милутин Дудуковић је касније сведочио да је дворца опседао око 20 људи са пушкама, од којих су две биле војничке.⁷⁵ И он и остали присутни видели су оно што је Михаловић описао на суду: „Сељаци су били оборужани пушкама, мотикама, тољагама, колцима, вилама, сјекирама и сличним оружјем. Није видио тко је опалио хитац на Чиперу, али је добро видио, да се пуцало право из масе на Чиперу. [...] Свједок је добро видио, да је један нападач, који се налазио тај час нешто отрага, држао у руци револвер и уперио га право према глави Чипере. У тај час су испалена могуће два хица и то један за другим. Иза тих хитаца одмах је видио, како је Чипера затетурао и стао бјежати преко моста према дворцу, те се срушио на јужној глави моста, и док је још лежао на земљи видио је, како један човјек из мноштва држи пушку прислоњену о дебло дивљег кестена и циља према Чипери. Чуо се хитац из те пушке“.⁷⁶ Чипера је, поново погођен, успео да побегне у дворца, где је касније дотучен моткама.

Загребачки *Обзор* је покољ представио као праву битку, а њен завршетак као јуначко дело: „Сељаци, видећи да су се четници забаракадирани у дворани и да пуцају непрестано, повукли су се, узвраћајући од времена до времена палбу. Четници су из дворане изашли, да на неки начин себи прокрче пут. Тако је борба све до шест сати у дворцу трајала непрестаном жестином. У пушкарању и борби, сељаци су поубијали све четнике.“⁷⁷ Аутор те приче игнорисао је да су убијени били ненаоружани, да су од Ракитја бježали, а у дворцу се скривали, да нису пружали отпор и да нису убијени у борби већ да су масакрирани када су ухваћени. Заменик државног тужиоца Маријан Белчић је записао током истраге: „Сав намјештај у истим просторијама нађен је попрскан крвљу, као и зидови, а нађено је неколико легитимација преминулих, разних увјерења, дјелова косе која је откинута, но не зна се од кога та коса потиче. Зидови су испрорешетани танетима, а врата и прозори означених просторија разлупа-

74 *Govor Tome Jančkovića*, 21.

75 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 14, Сведочење финанси Милутина Дудуковића. Бр. Пов. 465/36, од 21. IV 1936.

76 „Šesti dan procesa...“, *Jutarnji list*, 15. X 1936, 9.

77 *Događaj u Kerestincu*, *Obzor*, 18. IV 1936, 1.

ни.⁷⁸ Томашић је на суђењу изјавио да је срео људе који су излазили из дворца и викали: „Готово је све! Обрачунали смо! Поубијани су!“⁷⁹ Међутим, ни он, ни било ко други, није идентификовао оне који су то викали. Мајор Вучковић се у свом извештају запитао: „Може ли бити говора о борби сељака и четника, кад су у питању 7 голоруких, сиротих људи жељних хљеба. Да су то били четници, не би пао само један сељак, већ бар њих 60.“⁸⁰ Поред њега, на социјални статус жртва осврнуло се само београдско *Време*: „Према обавештењима која су се могла добити сви су поубијани били велики сиромаси, који су становали по периферијским баракама и живели прилично бедно.“⁸¹

Провокације

У свом првом извештају *Јутарњи лист* је објавио да је, стигавши у Подсусед, „група људи сумњива изгледа“ кренула ка Ракитју: „Пролазећи пољима, налазили су сељаке при раду, а оборужани и осјећајући се сигурнима, почели су провоцирати добацујући којекакве повике, који су у сељацима побудили сумњу, да ти људи нешто спремају.“⁸² Због чега би „атентатори на Мачека“ на такав начин привлачили пажњу? Нико то није објаснио. Истражитељи⁸³ су покушали да утврде како је дошло до сукоба и „да ли су младићи приликом пролаза кроз Ракитје изазивали сељаке. Према исказу Гогићевом они су прошли мирно. Међутим, неки сељаци су тврдили да су они прошли певајући. Шта су певали, то сведоци не умеју да кажу. Они изјављују да нису ништа разумели.“⁸⁴ Остаје питање: како некога може да провоцира певање које не разуме?

78 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 15, Извештај Државног тужилаштва у Загребу Министарству правде у Београду, Кр. 4/1936, од 21. IV 1936.

79 „Četrnaesti dan procesa o događajima u Kerestincu“, *Jutarnji list*, 28. X 1936, 7.

80 АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 54, л. 808, Извештај мајора Ј. Вучковића о приликама у Хрватској начелнику Ђенералштаба М. Недићу од 18. V 1936.

81 „Г. Михаловић изјављује...“, *Време*, 19. IV 1936, 4.

82 „Krvoproliće u Kerestincu. ...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 1; „Dogadjaj u Kerestincu“, *Obzor*, 18. IV 1935, 1.

83 Истрагу су водили: саветник у Министарству унутрашњих послова, инспектор М. Влашкалин, секретар банске управе Б. Гутеша, истражни судија Збутега, комесари управе полиције Машера и Цветковић. „Истражне власти труде се да расветле догађаје који су се завршили крвопролићем у замку бившег бана г. Михаловића у Керестинцу“, *Политика*, 19. IV 1936, 3.

84 *Исто*.

Током процеса појавиле су се и супротне тврдње. Сведок Игнац Кочиш, бравар у Ракитју, тврдио је „да они нису ништа викали нити певали, него су мирно ишли својим путем“.⁸⁵ То је потврдио и ковач из Ракитја Штајнер.⁸⁶ Бранилац Јанчиковић је на суђењу од спорног певања одустао, али не и од парола. По његовом тумачењу, „два странца“, „Швајцарац“ Алфред Бергнер и „Мађар“ Игнац Кочиш су чули да придошлице вичу: „Живио Јефтић и доље Мачек“. Суд је одбио да као сведоке одбране прихвати Магду и Анку Месић и Винка Ленарта, који су тврдили да су чули повике: „Живио Јефтић, доље Мачек. Јебо пас матер Мачковцима. Крепал је Радић крепат ће и неко други!“⁸⁷ Није јасно због чега је суд одбацио та сведочења. Можда је сумњао у поузданост сведока?

Сведоци

Јутарњи лист је писао да су „једини очевидци“ били „бан Михаловић и његова ћерка, који због запрепаштености сасвим испадају из обзира, да би они нешто потање могли рећи. Други су пак сељаци, који су такођер били у скрајњем афекту, те је очигледно, да нити један од њих не би могао приказати догађај како је текао.“⁸⁸ Исти аргумент поновљен је и на суђењу 15. октобра: „У име одбране г. Андрес је ставио суду предлог да се на претрес позову два стручњака психолога који ће објаснити да сведоци у психози нису сигурни у својим запажањима, и да према томе ни исказ сведока Гогоића не мора да буде тачан. Овај предлог одбране суд је одбио.“⁸⁹ Јасно је и зашто – тиме би се искључило сведочење као елемент суђења, и то не само у случају Керестинец. А сведока је било много: послуга дворца, становници суседних кућа, упосленици и гости оближње фабрике сирћета, као и двојица истакнутих припадника ХСС-а – Томашић и Думбовић. Поврх свега, око дворца су биле хиљаде људи! Иако је *Јутарњи лист* сугерисао да сведока нема, јавни тужилац је предложио педесет и

85 „У загребачком окружном суду саслушано је јуче још 10 сведока“, *Политика*, 22. X 1936, 4. - У *Јутарњем листу* (22. X 1936, 7), његова професија гласи: кравар.

86 „Још 7 сведока саслушано је на претресу због догађаја у Керестинцу“, *Политика*, 23. X 1936, 7.

87 *Govor Tome Jančkovića*, 22-23.

88 „Krvoproliće u Kerestincu...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 2.

89 „Саслушан је као Сведок Велимир Гогоић, једини од седморице омладинаца који је остао у животу“, *Политика*, 16. X 1936, 5.

једног.⁹⁰ Оптужио је 29 мушкараца, махом сељака.⁹¹ Одбрана није одустала од дискредитације сведока, нарочито оног једног који је преживео напад у дворцу. Обезбеђено је стручно мишљење психијатра др Јураја Вранешића, по коме је Гогић ирелевантан као сведок, због претрпљеног шока и несвести која га је обузимала услед батина које је добио.⁹² Вранешић је био члан ХСС-а, Мачеков пријатељ и човек од поверења.⁹³ Јасно је колико би објективно могло бити његово вештачење.

Материјални докази

На суђењу су многи оптужени имали алиби, који су им пружиле комшије и рођаци.⁹⁴ У кућама неких окривљених жандарми су нашли кржаве секире, нож, будак и одећу.⁹⁵ Бранилац Јанчиковић је те доказе релативизовао, тврдећи да су то трагови њихових ранијих повреда или да је у питању крв животиња, док су мрље људске крви одбачене као доказ услед учешћа више хиљада људи у линчу и скромних могућности тадашњих лабораторија.⁹⁶ Нико од осумњичених није признавао да се у близини места злочина задржао дуже од 10-20 минута („часака“).⁹⁷ Они који своје присуство нису могли порећи, јер су виђени, свели су га на временски минимум. Међутим, тешко је поверовати да би, усред ванредног догађаја, који је привукао хиљаде људи, неко остао десет минута а потом отишао кући да сади кромпир, како је на суду тврдио Стјепан Томашко Шепрек.⁹⁸ Адвокат одбране Иво Стожир је у завршној речи покушао да потпуно

90 „Određbe suda povodom rasprave o događajima u Kerestincu“, *Jutarnji list*, 2. X 1936, 11.

91 „Događaji u Kerestincu pred sudom“, *Jutarnji list*, 6. X 1936, 10.

92 *Govor Tome Jančkovića*, 30–32.

93 Јурај Вранешић (1897–1946) је у свом санаторијуму за нервне болести пре Другог светског рата лечио М. Будака, а током рата скривао М. Крлежу, К. Хегедушића, В. Богданова и др. Био је професор Медицинског факултета, члан Хрватског државног водства и Расно-политичког повјеренства Министарства унутрашњих послова НДХ. После рата осуђен је на смрт и стрељан. Mladen Švab, „Vranešić, Đuro (Juraj)“, *Tko je tko u NDH?*, 420; Enes Čengić, *S Krležom iz dana u dan*, 2: Trubač u pustinji duha, (Zagreb: Globus, 1985), 248–249.

94 „Завршено је испитивање сведока“, *Политика*, 30. X 1936, 8.

95 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 427–428, Извештај бана М. Костренчића председнику владе М. Стојадиновићу, Пов. Бр. 11.180/36, од 21. IV 1936.

96 *Govor Tome Jančkovića*, 32–34.

97 „Četvrti dan rasprave protiv Mihalića i drugova“, *Jutarnji list*, 9. X 1936, 8.

98 *Исто*.

преокрене смисао догађаја: доказујући да је у питању била „нужна одбрана од стране сељака“ он је говорио „о четничком удружењу у овим крајевима, које је било истина распуштено, али су његови чланови и даље постојали и терорисали сељаке. Тек после догађаја у Керестинцу морали су нестати.“ Говор је завршио речима: „Ко се мача лаћа од мача ће погинути.“⁹⁹ Одбране оптужених нису биле уверљиве, али сви су порицали учешће у злочину.¹⁰⁰ На крају, петорица су осуђена због напада на дворца. Ничија кривица за убиство није доказана, па су одмах пуштени, јер су у истражном затвору боравили и више од досуђених казни.¹⁰¹

Одећа жртва

Важна тема у штампи и на суђењу била је гардероба жртва, јер су неки од њих нађени полуголи, док је недалеко од дворца сутрадан била пронађена једна четничка униформа. *Обзор* је тврдио: „Наш сурадник је пронашао уз мост на дворцу комплетну четничку одору, чизме, блузу, хлаче, ремен са набојима, итд.“¹⁰² *И Јутарњи лист* је писао како је „откриће“ њиховог „сурадника показало, да се заиста ради о четницима. У једном грму, непосредно уз мост који веже двор, лежале су сакривене једне чижме, хлаче, четничка блуза од црног сукна (тамно-смеђа), гарнитура реденика.“¹⁰³ Изгледа да су неки загребачки новинари, боље од ма кога другог, били упућени шта и где треба тражити. Један од њих, уредник у *Јутарњем листу* Јосип Џо (Јоје) Матошић¹⁰⁴ на суду је изјавио „да га је један дјечак упозорио да се у грмљу налазе у перивоју једно одијело и чизме“.¹⁰⁵ Убедљивије

99 „Десет жртва догађаја у Керестинцу тражи строгу казну“, *Време*, 31. X 1936, 4.

100 „Јучер је завршено преслушавање свих оптужених“, *Јутарњи лист*, 11. X 1936, 6.

101 „За учешће у крвавим догађајима у Керестинцу двојица оптужених осуђена на шест месеци, двојица на три месеца, а један на два месеца строгог затвора“, *Политика*, 14. XI 1936, 5.

102 „Dogadjaj u Kerestincu“, *Obzor*, 18. IV 1935, 1.

103 „Krvoproliće u Kerestincu...“, *Јутарњи лист*, 18. IV 1936, 2.

104 Јосип Матошић (1890–1966) је био контроверзна личност. Близак Х(Р)СС-у и С. Радићу, почетком 20-их члан терористичке организације Хрватска национална омладина, а 1922–1923. главни уредник листа *Хрватски борац: гласило хрватске омладине*, који је издавала „Типографија“. М. Крлежа га је сматрао франковцем. Видети: Željko Karaula, *HANA O (Hrvatska nacionalna omladina). Teroristička organizacija mladih u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1921–1925*, (Zagreb: Breza 2011), 67–71, 223–227.

105 „На јучерашњој расправи преслушано је девет свједока“, *Јутарњи лист*, 22. X 1936, 7. - Не наводи се за који лист је Матошић тада радио.

би изгледало да је униформа нађена крај тела, али се у дворац, после доласка полиције, више није могло ући.

Уз слике лешева у дворишту Керестинца *Јутарњи лист* је објавио и тврдњу: „Разгаљени четник је Катанец, чија је четничка одора нађена скривена у грмљу.“¹⁰⁶ Међутим, у изјави коју је дао 18. априла, Антун Михаловић је за убијене тврдио: „Сви су били обучени у цивилна одијела.“¹⁰⁷ Да су били у грађанским оделима, на суђењу су потврдиле собарица у дворцу Катица Ханжек и куварица Ана Виденић.¹⁰⁸ Сведок Ранко Миленковић, жандармеријски поднаредник, који је током истраге прегледао дворац и парк око њега, није нашао никакву униформу.¹⁰⁹ Са њим је претрес вршио Константин Вучинић, жандармеријски каплар, који такође није видео никакву униформу, па је сматрао „да је униформа подметнута од стране сељака после убиства Јована Буте, из чије је куће однесена“.¹¹⁰ Како је писала *Политика*, „[о]во је потврђено на основу исказа неких сељака, који су виђали Јована Буту у униформи као председника Четничког удружења.“¹¹¹ На суђењу је дванаестогодишњи Ивица-Владимир Францетић потврдио да је одећа, коју му је показао истражитељ, припадала његовом очуху.¹¹² Униформа је требало да докаже да су убијени заиста четници. У правном смислу то ништа не би мењало, јер је убиство ненаоружаних људи и даље – убиство, али је много мењало у политичком смислу, јер је масакр од првог дана правдан управо речју – четници.

Аутопсија

Карактер догађаја донекле разјашњавају налази патолога. Обдукција је рађена на свим телима, осим на телу сељака Фрање Францетића, који је погинуо приликом напада на породицу Јована Буте. Његови рођаци нису то дозволили. Резултати обдукције извршене

106 „Krvoproliće u Kerestincu...“; *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 1. - „Разгаљени“ значи разодевени.

107 „Izjava g. Antuna pl. Mihalovića“, *Jutarnji list*, 19. IV 1936, 2.

108 „На претресу...“, *Политика*, 21. X 1936, 6; „Још 6 сведока саслушано...“, *Политика*, 24. X 1936, 6.

109 „У Загребачком окружном суду...“, *Политика*, 22. X 1936, 4.

110 „Још 6 сведока саслушано...“, *Политика*, 24. X 1936, 6.

111 „Истражне власти...“, *Политика*, 19. IV 1936, 3.

112 „Јуџер су преслушана четирџ свједока“, *Jutarnji list*, 17. X 1936, 9; „Истражне власти...“, *Политика*, 19. IV 1936, 3. - *Време* је сматрало да Ивица има десет година, а његова сестра Сузана 17. Видети: „Сељаци су измрцварили омладинце да излију своју мржњу на четнике“, *Време*, 18. IV 1936, 4.

18. априла показали су изузетну бруталност, упорност и намеру да жртве буду убијене. На главама и горњим деловима тела деветоро убијених нађено је укупно око 300 озледа, које су задане колцима, крамповима, секирама (оштрицом и ушицом), те ловачким пушкама. Преко тридесет удараца по особи. Јован Бута је задобио повреде из пушке, глава му је била изубијана, док су му „сељаци одрезали уд“.¹¹³ Глава његове жене Кате је потпуно унакажена ударцима колаца. Њена кћи, 15-годишња Сузана-Суза Францетић је убијена толико снажним ударцима, да јој је лобања пукла на неколико места.¹¹⁴ Шесторица момака у Керестинцу убијена су на сличан начин, осим Александра Благојевића који је, према опису патолога, „убијен крампом, тако да су му пробијене груди и срце. Ударац је морао бити извршен страховитом снагом“.¹¹⁵ Једини је преживео Велимир Гогић, кога су сељаци стали „тући и силити да пјева хрватске пјесме и да виче ‘Живио др. Мачек, доље Краљ, доле Југославија, доле влада’. Тако су га водили кроз село и довели до једне баре силећи га да из ње пије воду.“¹¹⁶ Према писању бањалучких *Врбаских новина*, Људевит Томашић је два пута интервенисао код сељака да не убију Гогића и тиме му спасао живот.¹¹⁷

Питање организације

Занимљиво је да ниједне новине нису јавиле да су „узбуну у Подсуседу изазвала двојица бициклиста, која су пролазећи селом викала сељацима: Иду четници.“¹¹⁸ Та двојица никада нису идентификована. Могуће је да су напросто измишљени, да би се прикрио прави извор повика. Током опсаде дворца, која је трајала од 13 до 16-16.30

113 „Сељаци су измрцварили омладинце...“, *Време*, 18. IV 1936, 4. - Ако је леш заиста био кастриран, то можда показује како се у Ракитју гледало на Бутин живот с Катом.

114 „Istraga o događajima u Kerestincu. Rezultati sudske obdukcije“, *Jutarnji list*, 19. IV 1936, 1.

115 *Исто*.

116 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 15, Извештај Државног тужилаштва у Загребу Министарству правде у Београду (Исказ В. Гогића), Кр. 4/1936, од 21. IV 1936.

117 „Мислећи да су четници, сељаци су помлатили једну групу омладинаца“, *Врбаске новине*, 19. IV 1936, 1.

118 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 417, Извештај бана М. Костренчића председнику владе М. Стојадиновићу Пов. Бр. 10967/36, од 19. IV 1936.

часова,¹¹⁹ нико није обавестио полицију. Један разлог је то што ни у дворцу ни у његовој близини није било телефона ни телеграфа.¹²⁰ Поред тога, нико из дворца није могао да изађе и обавести власти, јер га је блокирала маса сељака. Михаловићев кочијаш Петар Галић Црнички је покушао да оде по жандарме, али су му из гомиле довикнули: „Не идеш никуда, ту мораш остати!“¹²¹ Поред тога, „[н]еколико породица које станују у суседним зградама сељаци су били блокирали и запретили им да не смеју по цену губитка главе да излазе из куће“.¹²² На суђењу у Окружном суду у Загребу управник фабрике сирћета у Керестинцу Арпад Ман је рекао „да су код њега тога дана били неки гости и, кад су хтели да пођу аутомобилом у Загреб, један сељак са револвером запретио им је да не смеју да напусте Керестинец“.¹²³ Пензионисани пуковник Мирко Поповић из Београда, хемичар Мориц Вајс из Загреба и његов син оружјем су спречени да се одвезу у Загреб.¹²⁴ Међу гостима је био и Драгутин Лесковар, сувласник те фабрике, са супругом и сином. Лесковар је био „апсолутно сигуран“ да је видео народног посланика Томашића када је стигао аутомобилом у Керестинец, и да је то било пре крвопролића.¹²⁵ Међутим, Маџек је касније тврдио да је, сазнавши за опсаду Керестинца, послао из Купинеца народне посланике ХСС-а Томашића и Банковића да умире људе, али да су они стигли „жалибоже“ прекасно.¹²⁶

Према писању *Јутарњег листа*, последњи покушај да помоћ буде дозвана изазвао је супротан ефекат од жељеног: „Јован Бута, бивши четник у Ракитју, почео је трубити, да позове у помоћ остале.“¹²⁷ Међутим, то је подстакло руљу да насрне на његову кућу и породицу. Нико им није помогао, јер Бута се дружио само са једним човеком у селу.¹²⁸ Много тога указује да је догађајем, ако је уопште отпочео

119 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 420, Извештај бана М. Костренчића председнику владе М. Стојадиновићу без броја, од 19. IV 1936.

120 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 11, Извештај Државног надодветништва у Загребу Министарству правде у Београду, Кнс. 439/2-1936 од 19. IV 1936.

121 „Јуџер је preslušano osam svjedoka“, *Jutarnji list*, 18. X 1936, 7.

122 „Код Самобора је разјарена маса...“, *Политика*, 18. IV 1936, 2.

123 „На претресу због догађаја у Керестинцу sasлушана су јуче три сведока очевидца“, *Политика*, 17. X 1936, 4.

124 „Још 7 сведока салушано...“, *Политика*, 23. X 1936, 7; „Још 6 сведока sasлушано...“, *Политика*, 24. X 1936, 6.

125 „На претресу због догађаја...“, *Политика*, 17. X 1936, 4. - У чланку је погрешно наведено презиме као „Ликовар“.

126 Маџек, *Мемоари*, 121.

127 „Krvoproliće u Kerestincu...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 2.

128 „Јуџер су preslušana četiri svjedoka“, *Jutarnji list*, 17. IX 1936, 9.

спонтано, убрзо почела да управља нека „невидљива рука“. У линчу су, осим Ракитјана, учествовали и становници неколико села Самоборског среза – Керестинца, Зденчине и Купинеца – што значи да их је неко обавестио и усмерио.¹²⁹ Гогих је на суду сведочио да оптуженог крчмара из Ракитја „Макса Клеменчића добро препознаје као онога, који је командирао дјечацама, али шта је говорио то не зна“.¹³⁰ Карактеристично је да сељаци нису покушавали да уђу у дворац пуна три сата, све до 16 часова поподне, чекајући да пристигну њихови људи са пушкама и да запоседну околна узвишења. Тек потом неки су повикали: „Напред, на дворац!“¹³¹ Било је ту и договарања и обавештавања и синхроног деловања и поделе дужности и командовања...

Свешћу о деловању неке организације може се објаснити то што Михаловић, који је живео у том крају, никога од сељака није препознао, него је чак тврдио истражитељима „да су сви били из страних опћина“.¹³² Међутим, када се погледа списак 15 осумњичених који су први притворени, види се да су седморица била из села Керестинца, четворица из Ракитја, а двојица из оближњег села Св. Недјеља.¹³³ То је касније, уз дозу цинизма, прокоментарисао и Влатко Мачек: „Стари Михаловић, живећи у свом дворцу окружен све самим сељацима, био је толико опрезан да није могао никога од нападача препознати.“¹³⁴ Саслушане су и слуге, чувари, пољари, кравари, кочијаши и чиновници властелинства Керестинец, који су, по природи ствари, морали бити у контакту са сељацима из околних села, али ни они никога од нападача нису препознали. Исто тако, и сами осумњичени су тврдили „да никога од оних који су у самом делу суделовали нису познали“.¹³⁵ У новонасталим околностима нико никога више није познавао.

Није тешко закључити о каквој се организацији ради – Хрватска сељачка заштита, илегална паравојна организација ХСС-а, постојала је већ неколико година, најкасније од 1932.¹³⁶ Према налазима Тихомира Ципека, када су 1941. усташе преузеле власт у Хрватској, они

129 „Krvoproliće u Kerestincu...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 1.

130 „Сјело прије подне...“, *Jutarnji list*, 16. X 1936, 9.

131 „Код Самобора је разјарена маса...“, *Политика*, 18. IV 1936, 2.

132 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 11, Сведочење А. Михаловића, бана у пензији, Кнс. 439/2-1936, 19. IV 1936.

133 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 12, Списак лица допремљених у затвор окружног суда, Кнс. 439/3-1936, 20. IV 1936.

134 Мачек, *Мемоари*, 121.

135 АЈ, Ф. 63, ф. 186, а. ј. 14, Извештај Државног надодветништва у Загребу Министарству правде у Београду, Кнс. 439/4-1936, 21. IV 1936.

136 Karaula, *Mačekova vojska*, 75–91.

„су за сурадњу настојали придобити и чланове ХСС-а који су били запослени у управном апарату Бановине Хрватске. Дијелом им је то и успјело, а особиту склоност сурадњи показале су паравојне страначке организације ХСС-а ‘Грађанска’ и ‘Сељачка заштита’. Постројбе Заштите су се у правилу ставиле на располагање усташама.“¹³⁷ Десно крило ХСС-а било је и пре рата прожето присталицама усташа: „У већини случајева ти су појединци и даље остајали формално чланови ХСС-а и Заштите те проусташки илегално дјеловали у структурама странке.“¹³⁸ То би могла бити она „невидљива рука“ која је водила догађаје у Керестинцу и Ракитју и која је сведоцима запушила уста.

Хрватска сељачка странка

Оптужене су бранила чак 23 врхунска адвоката, од којих су неки били и вође ХСС-а: др Влатко Мачек, др Анте Трумбић, др Иво Политео, др Иван Пернар, др Томо Јанчиковић, др Јосип Торбар, др Жига Шол, др Иво Протулипац, др Нико Франић, др Миро Вранић, др Милан Дечак, др Иво Стожир, др Јосип Визнер, др Владимир Минтас, др Илија Јаковљевић, др Марјан Дражић, др Иван Андрес, др Перо Плеше, др Рихард Флегел, др Мијо Фрковић, др Гроспић, др Голубић и др З. Пребег. Мачека и Трумбића замењивао је Јанчиковић.¹³⁹

На суђењу је заступник приватне тужбе, адвокат Ленац, предложио суду да се, у вези са исказима неких ранијих сведока, оптужница прошири на посланика ХСС-а Томашића и да се он одмах притвори, али је државни тужилац Белчић сматрао да за то нема основе. Суд је одбио предлог, уз образложење да није заснован на закону.¹⁴⁰ Занимљиво је да се државни тужилац, а не адвокат одбране, успротивио предлогу и заштити Томашића. Сумњу у Томашићеву недужност могао је изазвати његов покушај да оспори сведочење Велимира Гогића, јединог који је преживео масакр, тврдњом да је падао у несвест док су га изводили из дворца, док је Гогић тврдио да то није истина и да се сећа лица неких особа у дворцу, али да њих нема међу оп-

137 Tihomir Cipek, „‘Stoljeće diktatura’ u Hrvatskoj“, *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, (Zagreb: Matica hrvatska, 2006), 296.

138 Karaula, *Mačekova vojska*, 346. Опширније о односу ХСС-а и усташа: *Исто*, 344–359.

139 „Prva četvorica glavnih optuženika...“, *Jutarnji list*, 7. X 1936, 8. О њима више у: *Тко је тко у NDH?*

140 „Саслушан је као сведок г. Љ. Томашић, учитељ и народни посланик из Самобора“, *Политика*, 28. X 1936, 6.

туженима.¹⁴¹ Када је заступник тужбе Ленац уложио жалбу на такву одлуку, председник суда је рекао оштећенима да изаберу себи другог адвоката!¹⁴² Тешко да су адвокати оптужбе било шта могли постићи када су, осим јаког тима одбране, против себе имали и државног тужиоца, а донекле и судију.

Одбрана осумњичених је постављена као одбрана хрватског народа, чиме је од могућих оптужби за подстрекавање на убиства брањен и врх ХСС-а. То показују говори бранилаца. Тома Јанчиковић је рекао да се у Керестинцу радило „о маси са управо огромним бројем учесника, а с друге стране о потпуно једноличној и истој социјалној групи – **о хрватском сељачком народу**“.¹⁴³ Бранилац Андрес је нагласио: „Данас је хрватски народ уједињен у таквој јединственој организацији какву још никад нисмо имали.“¹⁴⁴ Мислио је, разуме се, на ХСС. Та хомогенизација је постигнута по цену оштре поделе друштва. После покоља новине су писале: „Чује се да су и по другим селима сељаци злостављали све оне који нису организовани у њиховим политичким организацијама, тако да су из многих села из оних крајева током ноћи ти прогоњени сељаци бежали у Загреб.“¹⁴⁵ Политичка моћ се налазила изван државних институција и понашала се суверено. Бранилац Јанчиковић је у свом говору то и теоретски објаснио: „Народи у борби за свој опстанак смију употребљавати друга морална начела, него ли човјек појединац, народ има апсолутно и неограничено право мијењати свако стање.“¹⁴⁶ Тиме је, на суду, прогласио хрватску националну револуцију! Потом је упутио директан изазов држави: „Крвави је четвртак у Керестинцу алармни сигнал. Црвени пламени сигнал за оне који мисле, да ће насиљем, убијством, вјешањима покорити никад непокорену Хрватску. Требало се је једанпут одговорити, морало је једанпут планути.“¹⁴⁷ Одговора државе није било.

Мајор Вучковић, који је тада живео у Загребу, известио је генерала Наумовића о колективно-психолошким ефектима масакра: „приликом покоља у Керестинцу ја на лицима на улици нисам видио ника-

141 „Сјело прије подне...“, *Jutarnji list*, 16. X 1936, 9.

142 „Сведочење г. Људевита Томашића народног посланика са листе г. др. Мачека“, *Време*, 28. X 1936, 9.

143 *Govor Tome Jančkovića*, 14. Наглашено у извору.

144 *Govor Ivana Andresa*, 18.

145 „Сељаци су измрцварили омладинце...“, *Време*, 18. IV. 1936, 4.

146 *Govor Tome Jančkovića*, 39.

147 *Исто*.

кав израз жалости за узалуд проливиеном крвљу, већ напротив, као да је на свима лицима зрачила нека радост као да је почињено неко јуначко дело“.¹⁴⁸ Његовом чуђењу није било места, јер су загребачке новине покољ представиле као легитимну победу у необјављеном рату против Југославије, који је окончан пет година касније. Систематско дерогирање државних институција које је спроводио ХСС, 10. априла 1941. крунисано је проглашењем НДХ. Тада је Владимир Мачек преко радија и штампе позвао „сав хрватски народ да се новој влади покорава“, а пристао ХСС-а да „искрено сурађују с новом народном владом“.¹⁴⁹

Јутарњи лист

На степен поузданости *Јутарњег листа*, поред осталог, указује важан детаљ: већ у првом извештају тих новина тврди се да је бивши бан Михаловић њиховом извештачу „дао изјаву“.¹⁵⁰ Међутим, Михаловић је сутрадан написмено саопштио да је интервју дао само *Обзору* и *Политици*.¹⁵¹ Не и *Јутарњем листу*, чији дописник је „његове“ речи, чак, дао у управном говору! Због чега је тај дневник тако флагрантно релативизовао чињенице и нудио своју, крајње противречну, слику покоља у Керестинцу? Одговор лежи у спрези медија, капитала, идеологије и политике.

Концерн „Типографија“ је од 1912. до 1941. издавао загребачки *Јутарњи лист*, а концерну је припадао и *Хрватски борац*, који је раније уређивао поменути Јосип Џо Матошић. Главни уредник *Јутарњег листа* од 1926. до 1941. био је Јосип Хорват, који је у мемоарима написао: „Самовласници ‘Типографије’ подупирали су 100% политику ХСС. Извањски. Како би осигурали своју стечевину морају улазити у компромисе и десно и лијево. Интересе своје не схваћају толико морално-политички колико материјално. Зато је њихова политика морала постати кривудава. Гледајући све из ситне, ниске перспективе политика новина и политика тискаре постају једно. [...] ‘Типографија’ је за вријеме диктатуре, а напосе након смрти Александрове, подупирала, стварно финансира сваку акцију ХСС. Тако истакнути члан странке, премда политички мање важан, као што је био Рудолф Херцег, на

148 АЈ, Ф. 37, ф. 9, а. ј. 54, л. 808, Извештај мајора Ј. Вучковића о приликама у Хрватској начелнику Бенералштаба М. Недићу од 18. V 1936.

149 I. Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, 211; Karaula, *Mačekova vojska*, 441.

150 „Krvoproliće u Kerestincu...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 1–2.

151 „Изјава г. Антуна Михаловића“, *Политика*, 19. IV 1936, 3; „Изјава г. Antuna pl. Mihalovića“, *Jutarnji list*, 19. IV 1936, 2.

платном је списку ‘Типографије’. Иста је формула касније у другом раздобљу између марсејскога атентата и почетка рата, примијењена и на др Милу Старчевића, формално тајника ‘Матице хрватске’, но – како се касније установило – и врло важног усташког уротника.¹⁵²

Када се то има у виду, не чуди сазнање бана Савске бановине Марка Костренчића да су „листови Типографије ишли тако далеко, да су објавили и лажне слике, као слике четника, међу којима се наводно налази и један од убијених – Чипера“.¹⁵³ Ту, врло нејасну новинску фотографију је, одмах после покоља, објавио *Јутарњи лист*, уз сугестиван потпис: „Група четника. Први на слици налази се Чипера, који је провоцирао цијело крвопролиће у Керестинцу“.¹⁵⁴

Епилог

Током опсаде Керестинца сељаци су пребацивали Антуну Михаловићу „да је он са бившим претседником Хрватског сабора, г. Медаковићем, у доба Аустро-угарске монархије, продао Хрвате Влазима“.¹⁵⁵ Мисли се на Богдана Медаковића (1854–1930), вођу Српске самосталне странке и председника Сабора (1906–1918), а оптужба се, највероватније, односи на стварање Српско-хрватске коалиције, у оквиру које су деловали Богдан Медаковић и тадашњи бан Михаловић. Породица Медаковић је имала земљопосед управо у селу Ракитју, али су га одмах после покоља продали велечасном Трбухи у име жупе св. Иван Зелина. Историчар уметности Дејан Медаковић (1922–2008), унук Богдана Медаковића, забележио је у мемоарима: „Сви су узнемирени и нико не зна како ће се то све завршити. Отац не жели да било коме сведочи. И стари Михаловић намерава да ликвидира Керестинец, боји се човек да га неко накнадно не убије из заседе. Изгубио је поверење и сигурност. [...] Жандармерија у Хрватској више никога не штити, кроз прсте гледа и чува своју кожу“.¹⁵⁶ Тако је Керестинец опустео.

152 Josip Horvat, *Živjeti u Hrvatskoj 1900–1941. (Zapisci iz nepovrata)*, (Zagreb: SNL, 1984), 330, 332.

153 АЈ, Ф. 37, ф. 50, а. ј. 314, л. 437, Извештај бана М. Костренчића председнику владе М. Стојадиновићу од 26. IV 1936.

154 „Крвопролиће у Керестинцу...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 2.

155 „Мислећи да су четници...“, *Врбаске новине*, 19. IV 1936, 1. Слично и: „Dogadjaj u Kerestincu“, *Obzor*, 18. IV 1935, 1; „Крвопролиће у Керестинцу...“, *Jutarnji list*, 18. IV 1936, 2. - Израз „Власи“ се односи на Србе.

156 Медаковић, *Ефемерис*, 255.

Од маја до јула 1941. у дворцу је био усташки логор за комунисте. Приликом покушаја бекства већина тих логораша је убијена.¹⁵⁷ У *Енциклопедији Југославије*, у одредници „Керестинец“, помињу се догађаји из 1941, али не и они из 1936. године. После рата дворца је преуређен у туристички објекат.¹⁵⁸ Михаловићевог имена нема у *Енциклопедији Југославије*. Предлог да оно буде уврштено главни уредник Мирослав Крлежа је одбио речима: „Може се брисати. Посљедњи хрватски бан жалосне успомене. Чувени радикал, ројалиста, керестиначки властелин, противу кога су сељаци дигли устанак 1936. и побили неколико четника у Керестинцу.“¹⁵⁹ То је, у основи, била интерпретација ХСС-а из 1936. године.

Током првих пет месеци 1992. дворца је служио као логор за српске цивиле који су довођени из градова у Хрватској и злостављани под оптужбом да су помагачи непријатељске војске.¹⁶⁰

Закључак

Грубо говорећи, Краљевина СХС/Југославија је била подељена на опозициони и провадин блок. Двадесетих година интеграцијске снаге су имале релативну надмоћ, али је са јачањем Италије и Немачке дошло до промене односа снага. Средином тридесетих клатно моћи се толико померило да су центрифугалне силе у Југославији постигле надмоћ. Покољ у Керестинцу се може посматрати као индикатор тог процеса. Хрватска сељачка странка, иако у опозицији, потпуно је овладала простором на коме је имала подршку становништва, *de facto* суспендовала део државних институција и преузела њихове ингеренције. У сфери медија, инструмената силе, управних органа и правосуђа држава није имала монопол. Питање је да ли су то схватили њени представници, а ако јесу, да ли су могли да спрече даље урушавање институција у датом међународном контексту. Ве-

157 Више о томе: Bogdan Krizman, *NDH između Hitlera i Musolinija*, (Zagreb: Globus, 1983), 144–146; S. Goldstein, *1941. godina koja se vraća*, 206–210.

158 Vladimir Blašković, Anđela Horvat, „Kerestinec“, *Enciklopedija Jugoslavije*, (Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962), 240.

159 Miroslav Krleža, *Marginalije: 1000 izabranih komentara o tekstovima za enciklopedije JLZ*, prir. Vlaho Bogišić, (Beograd: Službeni glasnik, 2011), 474. - У питању су Крлежине уредничке белешке.

160 Nemanja Stjepanović, „Kulturologorski vodič“, u: Viktor Ivančić, Hrvoje Polan, *Iza sedam logora. Od zločina kulture do kulture zločina*, (Beograd-Zagreb-Split: Forum ZFD, 2018), 144–145.

роватно нису. Председнику владе Стојадиновићу је преостало једино да смени бана и подбана Савске бановине, среског начелника у Самобору и надлежног командира жандармеријског пука.¹⁶¹ Све друго је остало као и до тада.

Сутрадан после злочина у Керестинцу и Ракитју опозициона и провадина штампа исти догађај су представљале потпуно различито. Најисцрпније су писали загребачки *Јутарњи лист* и београдска *Политика*, интонирајући јавно мњење, док су остале новине следиле писање једног од та два листа. Београдска штампа је подржавала политику Милана Стојадиновића, који је настојао да амортизује офанзиву опозиције и решавање „хрватског питања“ одложи за боља времена. Загребачка и друга штампа блиска ХСС-у настојала је да легитимише борбу те партије за хрватску државност и даљу децентрализацију земље, па је линч у Керестинцу и Ракитју тумачила у духу те борбе. За *Јутарњи лист* убијени су могли бити само „четници“, а за *Политику* – једино „омладинци ЈРЗ“. *Јутарњи лист* је првог дана користио израз „крвопролиће“, а касније доследно неутрални термин „догађај“. *Политика* је у почетку користила речи „убиства“, „крвави догађај“, „крвопролиће“, али је током суђења и она прихватила неутрални израз „догађај“. Вероватно је на промену речника *Политике* утицала потреба да се у јавности не заштрава психоза док траје политички дијалог око „хрватског питања“.

Адвокати одбране су покољ правдали тежњом „сељака“ да лидера ХСС-а Владимира Мачека, који се налазио у оближњем селу Купинецу, заштите од могућег напада придошлица. Масакр девет људи је проглашен за легитимну одбрану од „четника“, а власт се са тим прећутно сагласила. Ниједан документ или новински текст није поменуо деловање илегалне паравојне формације Хрватска сељачка заштита под окриљем ХСС-а. О деловању усташке организације унутар ХСС-а није било ни примисли. Ипак, на дубоку инволвираност ХСС-а у „случај Керестинец“ указује податак да су Мачек и други лидери те партије предводили тим бранилаца оптужених за покоље. На суду је однета победа, јер је одбрана постављена као политичко, а не правно питање. Хрватском народу није се могло судити.

Пресудан је био политички контекст догађаја у Керестинцу: после избора 5. маја 1935. опозиција је бојкотовала рад Народне

161 АЈ, Ф. 37, ф. 52, а. ј. 319, л. 103, Председник владе М. Стојадиновић краљевском намеснику И. Перовићу, од 24. IV 1936; АЈ, Ф. 37, ф. 52, а. ј. 319, л. 130, Председник владе М. Стојадиновић краљевском намеснику Р. Станковићу, од 26. IV 1936.

скупштине; 1. јула 1936. нови председник владе Милан Стојадиновић је признао постојање „хрватског питања“ у Југославији; 8. септембра 1936. Мачек се састао са намесником кнезом Павлом Карађорђевићем на Брду код Крања; јануара 1937. у Брежицама Мачек се састао и са Стојадиновићем у вези са „хрватским питањем“ и преуређењем државе.¹⁶² Ти састанци нису дали резултата. Драган Протић, шеф кабинета председника владе, у писму од 15. марта 1937. написао је да је Стојадиновић Мачеку дао „слободне руке за рад у Савској Бановини у циљу да се ојача, да би се могао направити дефинитиван споразум са човеком који води цео хрватски народ“.¹⁶³ Стојадиновић је сматрао да ће то бити „здрава основица за уређење и сређење свих наших унутрашњих ствари“.¹⁶⁴ Мачек и ХСС су прилику искористили, ојачали су као никада пре и заиста повели скоро цео хрватски народ. Судски процес за покоље у Керестинцу и Ракитју током октобра и новембра 1936. завршио се ослобађањем оптужених услед недостатка доказа. У датим околностима другачија пресуда би могла додатно дестабилизovati земљу, што није одговарало ни власти ни опозицији.

Док су околности у Европи средином тридесетих година биле све теже, у Југославији је расла напетост и множили се сукоби који су водили њеном слому. Централне институције су током друге половине тридесетих стално узмицале пред све смелијим и агресивнијим наступањем опозиције предвођене ХСС-ом. Због немоћи да реши те проблеме, Милан Стојадиновић је принуђен да одступи с власти. Нови председник владе Драгиша Цветковић, под притиском психозе претеће побуне коју је генерисао ХСС, пристао је на споразум и формирање Бановине Хрватске. Било је то својеврсно понављање догађаја око Судетске области у Чехословачкој.

Покољи у Керестинцу и Ракитју упозоравали су на оно што може доћи, али нису тако схваћени. Пет година касније, простор Независне Државе Хрватске су прекриле бруталне сцене попут оних виђених у околини Загреба. Тог 16. априла 1936. становници Југославије су имали изузетну прилику да виде своју будућност, али су њихове вође радије окретале главе у страну. Цена тог комфора била је висока.

162 Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 512–518.

163 АЈ, Ф. 37, ф. 1, а. ј. 5, л. 81, Извештај Д. Протића председнику владе М. Стојадиновићу после инкогнито посете В. Мачеку у Загребу 15. III 1937.

164 Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, 514–515.

Резиме

Политичка криза у Европи 30-их година се постепено кретала ка свом врхунцу, док је у Југославији расла напетост и множили се сукоби који су водили слому државе. У дворцу Керестинец и селу Ракићу недалеко од Загреба убијено је десеторо људи: осам мушкараца, једна жена и једна девојчица. Неки убијени су били чланови владајуће Југословенске радикалне заједнице. Убили су их сељаци из тог краја, под оптужбом да су „четници“. У линчу је учествовало неколико хиљада људи, а подстакли су их истакнути чланови Хрватске сељачке сранке (ХСС) својом демагогијом. Оптужене за убиства је бранило вођство ХСС-а. Судски процес је постављен као политичко, а не правно питање и завршио се ослобађањем услед недостатка доказа. Сутрадан после злочина провладина и опозициона штампа су потпуно различито писале о том догађају. Загребачки *Јутарњи лист* и београдска *Политика* су интонирали јавно мњење, а остале новине су следиле писање та два листа. Убрзо су из штампе нестали изрази „покољ“ и „крвопролиће“, које је заменио неутрални термин „догађај“. На то је утицао политички опортунитет да се психоза не заштрава током трајања дијалога власти и опозиције око „хрватског питања“. Слабост државе је водила суспензији закона и опадању ауторитета институција. Пет година пре рата Југославија је показивала симптоме распада, а њена централна власт се налазила у сталној дефанзиви пред централним силама.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 37, Zbirka Milana Stojadinovića 1914–1944; Fond 38, Centralni presburo Predsedništva Ministarskog saveta 1929–1941; Fond 63, Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije 1918–1944.
- Avramovski, Živko. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, 2. Beograd: Arhiv Jugoslavije, Zagreb: Globus, 1986.
- *Govor branitelja dra Tome Jančikovića za optužene hrvatske seljake radi „Kerestince“: (po stenografskim bilješkama)*. Zagreb: Štamparija Grafika, 1936.
- *Govor dra. Ivana Andresa branitelja u Kerestinečkom procesu: izrečen 5. XI. 1936: po stenografskim bilješkama, predgovor Vladka Mačka [i. e. Mačeka]*. Zagreb: Hrvatsko sveučilište, 1936.

- Krleža, Miroslav. *Balade Petrice Kerempuha*, urednik Anđelko Malinar. Zagreb: Zora 1963.
- Krleža, Miroslav. *Marginalije: 1000 izabranih komentara o tekstovima za enciklopedije JLZ*, priredio Vlaho Bogišić. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Maček, Vladko. *Memoari*. Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992.
- Medaković, Dejan. *Efemeris. Hronika jedne porodice*. Beograd: BIGZ, 1990. (cyrillic)
- Stojadinović, Milan. *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*. Buenos Aires: El Economista, 1963.
- Horvat, Josip. *Živjeti u Hrvatskoj 1900–1941. (Zapisci iz nepovrata)*. Zagreb: SNL 1984.
- Čengić, Enes. *S Krležom iz dana u dan 2: Trubač u pustinji duha*. Zagreb: Globus, 1985.

- Bartulović, Željko. „Dr. Viktor Ružić (1893.–1976.) kao sudionik državnopravnih zbivanja“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, vol. 39, br. 2, (2018), 921–948.
- Blašković, Vladimir, Anđela Horvat. „Kerestinec“. *Enciklopedija Jugoslavije 5, Jugos–Mak*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962, 240.
- Boban, Branka. „Stjepan Radić i Država Slovenaca, Hrvata i Srba“. *Radovi 26*, 1992, 219–236.
- Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918.–2008*. Zagreb: EPH Liber, 2008.
- Goldstein, Slavko. *1941. godina koja se vraća*. Zagreb: Novi liber, 2007.
- Dobrovojević, Ivana. *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*. Beograd: ISI, 2006.
- Ivančić, Viktor, Polan Hrvoje. *Iza sedam logora. Od zločina kulture do kulture zločina*. Beograd–Zagreb–Split: Forum ZFD, 2018.
- Jelić-Butić, Fikreta. *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*. Zagreb: SN Liber–Školska knjiga, 1977.
- Karaula, Željko. *Mačekova vojska. Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji*. Zagreb: Despot Inifinitus, 2015.
- Karaula, Željko. *HANA O (Hrvatska nacionalna omladina). Teroristička organizacija mladih u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1921–1925*. Zagreb: Breza, 2011.
- „Kostrančić, Marko“. *Enciklopedija Jugoslavije 5, Jugos–Mak*. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1962, 343.
- „Kostrančić, Marko“. *Ko je ko u Jugoslaviji*. Beograd: Sedma sila 1957, 339.
- Krizman, Bogdan. *NDH između Hitlera i Musolinija*. Zagreb: Globus, 1983.
- Lee, Stephen. *European dictatorships 1918–1945*. London–New York: Routledge, 2007.
- Mitrović, Andrej. *Vreme netrpeljivih. Politička istorija velikih država Evrope*. Podgorica: CID, 1998. (cyrillic)

- Pavlović, Momčilo, Božica Mladenović. *Kosta Milovanović Pećanac 1879–1944. Biografija*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2003. (cyrillic)
- Petrić, Hrvoje. „O braći Radić i počecima Hrvatske pučke seljačke stranke“. *110 godina Hrvatske seljačke stranke*. Zagreb: Matica hrvatska, 2015, 539–606.
- Ravlić, Slaven. „Tomašić, Ljudevit“. *Tko je tko u NDH? Hrvatska 1941.–1945*, urednici Zdravko Dizdar i dr. Zagreb: Minerva, 1997, 399–400.
- Silkin, Aleksandr. „Korolevstvo SHS v 1920-e godi“. *Jugoslavija v XX veke. Očerki političeskoj istorii*, 235–264. Moskva: Indrik, 2011. (cyrillic)
- Silkin, Aleksandr. „Korolevstvo SHS do prinjatija Vidovdanskoi konstitucii (1918–1922)“. *Jugoslavija v XX veke. Očerki političeskoj istorii*, 219–234. Moskva: Indrik, 2011. (cyrillic)
- Stojkov, Todor. *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*. Beograd: ISI, 1985.
- Strčić, Petar. „Hrvatsko nacionalno pitanje u KPH/SKH i hrvatskih 'komunista'“. *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, 251–268. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.
- Cipek, Tihomir. „‘Stoljeće diktatura’ u Hrvatskoj“. *Hrvatska politika u XX. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, 2006.
- Cornwell, R. D. *World History in the Twentieth Century*. London: Longman, 1985.
- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata*, II. Zagreb: Historijski institut JAZU, 1961.
- Horvat, Rudolf. *Hrvatska na mučilištu*, priredio Hrvoje Matković. Zagreb: Školska knjiga, 1992, reprint.

- *Jugoslavenska pošta*, Sarajevo, 1936.
- *Jutarnji list*, Zagreb, 1936.
- *Novosti*, Zagreb, 1936.
- *Obzor*, Zagreb, 1936.
- *Vrbaske novine*, Banja Luka, 1936. (cyrillic)
- *Vreme*, Beograd, 1936. (cyrillic)
- *Politika*, Beograd, 1936. (cyrillic)
- *Pravda*, Beograd, 1936. (cyrillic)

Summary

Goran Miloradović

The Croatian *Rashomon*: The Yugoslav Press on the Massacre in Kerestinec Castle on April 16th, 1936

ABSTRACT: The article is a study of a lynching that occurred in the vicinity of Zagreb on April 16th, 1936. In the following days, the reports on the massacre in the opposition and pro-government press were very dissimilar. The Croatian Peasant Party succeeded in its endeavor to have the case treated in the court as a political, not a legal issue. This led to a suspension of the law and a derogation of the state institutions. Five years before war broke out, Yugoslavia showed signs of disintegration, while its central government was in a defensive to the forces that were breaking the country apart.

KEY WORDS: Kingdom of Yugoslavia, Croatian Peasant Party, Chetniks, Ustashes, Press, Lynching.

While the political crisis in Europe was escalating in the 1930s, in Yugoslavia tensions grew and the conflicts that led to the country's collapse multiplied. Ten people were killed in the Kerestinec Castle in the village of Rakitje near Zagreb: eight men, one woman and one girl. Some of those killed were members of the ruling Yugoslav Radical Union. They were killed by peasants from the region, on charges of being "Chetniks". Several thousand people took part in the lynching, incited by demagogy of prominent members of the Croatian Peasant Party (HSS). The indictees were defended by the HSS leadership. The trial was set as a political rather than a legal issue and ended with an acquittal due to lack of evidence. The next day after the crime, the pro-government and opposition press wrote about the event in a completely different way. The Zagreb-based *Jutarnji list* and the Belgrade-based *Politika* intonated public opinion, and the other newspapers followed the writing of these two. Soon the expressions "slaughter" and "bloodshed" disappeared from the press and were replaced by a neutral term "event." This was influenced by political opportunism - not to intensify a psychosis during the political dialogue between the authorities and the opposition over the "Croatian issue." The weak-

ness of the state led to the suspension of law and a decline in institutional authority. Five years before the war, Yugoslavia was showing signs of disintegration and its central government was in a defensive to the forces that were tearing the country apart.